УДК 821.512.145:82-1

Н.М. Юсупова

2017 ЕЛДА ТАТАР ШИГЪРИЯТЕ: СТИЛЬ ТЕНДЕНЦИЯЛӘРЕ ҺӘМ ЖАНРЛАР ҮСЕШЕ

В статье представлена эстетическая природа развития татарской поэзии в 2017 году. На материале лирических и лиро-эпических произведений выявляются стилевые тенденции, проявляющиеся на уровне принципов и приемов художественного изображения, жанровой парадигмы и образной структуры текстов. В ходе исследования определяются новые тенденции в концепции лирического героя.

Ключевые слова: татарская поэзия, лирический герой, стилевые тенденции, образ, жанр, литературное направление.

2017 елгы татар шигъриятендә кешелекнең яшәеш кануннарын аерып чыгарган, кешене олы кыйммәт итеп күтәргән яисә тормыш законлалыкларын тәнкыйть утына алган әдәби модель дәвам иттерелә, үстерелә. Лирик геройның хыялый-идеалистик омтылышларын, хискичерешләрен сурәтләү объекты итеп алган романтизм һәм җәмгыятькә бәя бирүгә юнәлтелгән реализм юнәлешләре төрле стиль тенденцияләре белән байый, модернистик, постмодернистик алымнар йогынтысында үсә-үзгәрә [Загидуллина]. Шул ук вакытта шигъриятнең жанрлар төрлелеге ягыннан да бай һәм үзенчәлекле булуы, бу өлкәдә эзләнүләрнең, сәнгати экспериментларның урын алуы күзгә ташлана.

Соңгы елда татар укучысына шактый күләмдә поэтик әсәрләр тәкъдим ителгән, башка еллар белән чагыштырганда, сан ягыннан зур аерма күзгә ташлана. Иҗат психологиясен өйрәнгән галимнәр җәмгыятьтәге борылышлар вакытында, бер этаптан икенчесенә күчеш чорында сүз сәнгатенең поэзия төре алга чыгуын билгели. Татар шигърияте тарихына күз салсак та, без бу фикернең хаклы булуын, борылыш, җәмгыятьтәге ниндидер үзгәрешләр чорында, иң беренче чиратта, шигъри сүзнең аваз салуын күрербез. Соңгы вакытта барган күренешләргә фикер белдерү омтылышы, үз тавышыңны ишеттерү теләге бүгенге татар шагыйрьләренә дә хас. Шагыйрьләрнең вакытлы матбугат битләрендә укучыга тәкъдим ителгән күпсанлы лирик һәм лиро-эпик әсәрләре шул хакта сөйли.

Жанрлар ешлыгына килсәк, 2000 еллардан соң күңел лирикасы һәм фәлсәфи лириканың алга чыгуы күзәтелсә, соңгы елда гражданлык лирикасының активлыгы күзгә ташлана. Бу яктан Р. Вәливның «Казан утлары» журналының беренче санында ук дөнья күргән «Яңа елның яңа таңы ата» дигән шигыре программ әсәр булып кабул ителә:

«*Яңа елда могҗизалар көтеп, / Оран салам сезгә, карабайлар! – / Яңа елда, бәлки, берәрегез / Милләт зарын илдә бер абайлар... / Яңа елның яңа таңы ата, – / Йоклаганнар кайчан уяныр-лар?..*» [Вәлиев, б. 3].

Гражданлык һәм сәяси лирика жанрлары, традицияләрне дәвам итеп, иҗтимагый тормышка, җәмгыятьтәге вазгыятькә, милләт тормышына аерым игътибар бирә, заманга, милли сәясәткә хас проблемаларны калкытып куя, лирик геройның гражданлык позициясен ассызыклый. Шунысы үзенчәлекле: соңгы елда дөнья күргән шигырьләрдә ике жанр арасындагы чикләрнең югала баруы күзгә ташлана. Бердән, моңа соңгы еллар шигърияте ндә барган жанрлар синтезы, жанрлык сыйфатларының керешеп китү үзенчәлеге йогынты ясаса, икенчедән, ул гражданлык лирикасында иҗтимагый-сәяси мәсьәләләрнең тирәнәюе белән аңлатыла.

Гражданлык лирикасына мөнәсәбәтле әсәрләрдә иң төп мотив булып милләт язмышы калкулаша бара, кагыйдә буларак, татар милләтенең, татар теленең киләчәге, аның ил тормышындагы урыны, роле, милли битарафлык, ваемсызлык мәсьәләләре күтәрелә [Юсупова, 2014, с. 128]. Билгеле, татар шигърияте XX гасырның дәвамында милли яшәешне алга җибәрү процессын әйдәп бара, милли идея, милли яшәеш фәлсәфәсе теләсә кайсы чорда да үзкыйммәтен югалтмый. Милли үзаңны үстерү, милли рухны тирәнәйтү омтылышы быелгы шигырь-поэмалар өчен дә актуаль. Мәсәлән: М. Мирзаның «Сабырлык сорыйм ялварып...», Р. Низаминың «Казансуда ятим җилләр йөри...», Л. Шәехнең «Татар көйләре» дигән шигырь бәйләмнәре, А. Хәлимнең «Туган тел», Р. Шәриповның «Бу – безнең җир!», Р. Аймәтнең «Тормыш поезды», Р. Корбанның «Татар күзләре», Р. Газизовның «Татар моңы булып агыла», Ф. Җамалетдинованың «Шәһри Болгар, саумы», Г. Батталованың «Син көчле бит, диләр...», Л. Янсуарның «О-ныт-мас-ка» һ.б. бик күп сандагы шигырьләр шул хакта сөйли. Шул ук вакытта гражданлык лирикасында публицистик башлангычның көчле булуы күзгә ташлана, җәмгыятьтә булып узган вакыйгаларга, үзгәрешләргә мөнәсәбәтне, фикерне турыдан-туры җиткерү омтылышы алга чыга.

Гражданлык лирикасының бер өлешендә совет чоры шигъриятенең «рәсми булмаган» канатында иң еш мөрәҗәгать ителгән эзоп теле төп алым булып кала: җәмгыятькә, андагы кануннарга бәя-мөнәсәбәт метафора-символларга төреп тәкъдим ителә. Мәсәлән, Зиннур Мансуровның «Бөркет күләгәсе» шигырендә милләт язмышы проблемасы буш, иллюзияле идеалларны, хыялларны символлаштырган бөркет күләгәсе, шул хыялларның җимерелүен аңлаткан аргамактан егылып төшү, идеал дип саналган күренешләрнең буш булуы символик образлар, сурәтләр аша күтәрелә.

Эчке эчтәлек Р. Рахманның «Татарстан урамыннан барам» шигырендә дә көчле: тел

аңлаучы бердәнбер образ итеп һәйкәл һәм чәчәк образларын алу тел мәсьәләсенең кискенлегенә, гомумкулланылыштан югала баруына ишарәли. Л. Шәехнең «Инглиз имәннәре» шигырендә боек һәм бөек имән образлары аша ачылган эчке, яшерен эчтәлек ике төрле яшәешкә дучар ителгән ил-халыкны капма-каршы куеп сурәтләргә мөмкинлек бирә, шулар аша автор милләтнең алга таба үсеше өчен мөһим булган шартны символлаштыра: *Алар туа үз бәхете белән / Үсү, яшәү – алар иркендә, / Бер агач та комачаулык итми, / Киртә булып тормый беркемгә* [Шәех, б. 54].

Күп кенә шигырьләрдә милләт язмышына бәйле иҗат мотивы урын ала, әсәрләрдә милли теманы танылган шәхесләр образларына мөнәсәбәтле ачу алымы актив кулланыла. Р. Корбанның «Шагыйрьләр – тел сакчылары имеш», «Җәлил», Л. Шәехнең «Ни диярбез?», «Тауга карап», «Шагыйрь юлы», Г. Бәйрәмованың «Шигырь сатам...», Б. Ибраһимовның «Бу көннәрдә мин дә яза алмыйм» шигырьләрендә иҗат кешесенең, шигъри сүзнең кадерсез булуы хакында сүз алып барыла, җәмгыятьтәге әхлаксызлык күренешләренә бәя бирелә. Мисал өчен, Б. Ибраһимовның «Бу көннәрдә мин дә яза алмыйм» шигырендә иллюзиялелек күренеше лирик геройның яңа статуска күтәрелүе аша яктыртыла. Ул үзенең бүгенге халәте, яза алмау сәбәпләре хакында сөйли һәм аларны идеаль тормыш омтылышлары белән янәшә куеп сурәтли. Әмма реаль тормыш-яшәешнең хыялдагы омтылышларны чынга ашырырга мөмкинлек бирмәве әрнү хисен көчәйтә. Г. Бәйрәмова «Шигырь сатам...» шигырендә интертекстуальлек алымына мөрәҗәгать итә, «шигырь сатам, шигырь, кем ала?» юлларында билгеле гыйбарәне уйнатып, аны текст эчендә кабатлап, сүз кадере беткән бу заманда шигъриятнең үксез-ятим бала хәлендә калуы, кадерсез булуы хакында сөйли.

Гражданлык лирикасына мөнәсәбәтле күп шигырьләрдә тел язмышы үзәк мәсьәлә итеп күтәрелә. А. Хәлимнең «Семен Денисович Игнатьевка», «Туган тел», Р. Корбанның «Терәү», Айрат Суфияновның «Тыелганны татып», «Шул ук», Г. Рәхимнең «Кызыл әтәч», Р. Аймәтнең «Тормыш поезды», Р. Мөхәммәтшинның «Әлли-бәлли-бәү», Ф. Мөслимованың «Патша белми», «Дию абындымы?», «Ялгыз скрипкачы», Р. Шәриповның «Бу – безнең җир!» кебек шигырьләре, Р. Низаминың «Казансуда ятим җилләр йөри...», «Хәтер үзәнендә тора сакта», Л. Леронның «Мин туялмам җырлап үз халкымны, мин туялмам җырлап Тукайны», Э. Шәрифуллинаның «Очыш» шигырьләр бәйләме гражданлык лирикасында иҗтимагый барышка бәя мотивының калкулануы турында хәбәр итә.

Мондый шигырьләрдә иң төп алымнарның берсе булып демифологизация – мифны җимерү алымы аерылып чыга. Соңгы елларда дөнья күргән хезмәтләрдә совет әдәбияты мифлаштыру әдәбияты дип бәяләнә. Бу

очракта әдәбиятның идеология фикерләрен җиткерү мәйданына әверелүе, 1917 елдан соң сүз сәнгатенең яңа идеологияне популярлаштыру максатында файдаланыла башлавы күздә тотыла. Әлеге күренеш татар поэзиясенең рәсми канатында шундый ук идеалистик эчтәлеккә йөз тоткан һәм кулланылышы ягыннан мифологик структурага ия ил, байрак (әләм), көрәшче, дошман кебек образларны мәйданга чыгара. Соңгы елда дөнья күргән шигырьләрдә шуның киресе – мифны җимерү алымы көчле, ләкин шунысы кызыклы: татар шигърияте шул ук ил, әләм, көрәшче образларына мөрәҗәгать итә һәм аны капма-каршы – демифологик функциядә куллана. Бу – шигъриятнең матур табышы. Әйтик, Зиннур Мансуровның «Чүпчар тавы» шигырендә чүп-чар тавы образы артына кешелек кереп баткан тормыш-яшәешне гәүдәләндерә. Каткан күмәч, ертык дога бите, шәрә курчак, зәһәр шешә бөкесе образлары ярдәмендә дин, иман, әхлак җимерелүе хакында сүз алып барыла, шулар янәшәсенә ертык әләм образы килеп керә дә шигырьне бөтенләй яңа мәгънәләр белән баета. Татар шигърияте тарихыннан мәгълүматлы укучы өчен әләм, ил образларының кулланылышы әсәрне сәяси яссылыкка күчерә. Шагыйрь әхлакый кыйммәтләр янәшәсендә сәяси кыйммәтләрнең дә югалуы, ялган идеалларның җимерелүе хакында сүз башлый.

Ф. Мөслимованың «Патша белми», Фирүзә Җамалетдинованың «Сүз калган», Л. Леронның «Өзеклек» кебек шигырьләре дә мифны җимерү алымына йөз тота. Шигырь кысасында ил, көрәшче, коммунизм, юлбашчы образлары тулысынча сәяси эчтәлекле мифологик вазифасын югалта: *Патшалары киткән... Сүз калган / Алар телендәге ул сүзләрдә / ачыла гына бара һәр ялган / коммунизм төзеп булмаса да, / юлларны гел төзеп торалар* [Лерон, б. 34]. «Өзеклек» шигырендә Л. Лерон Ленинның «укырга, укырга, укырга» лозунгы тибында «түзәргә, түзәргә, түзәргә», «сабырлык, сабырлык, сабырлык» шигарьләрен язып, бер яктан, тормыштагы һәр өлкәдә өзеклек баруын, икенче яктан, тормыш-яшәештәге барлык кыйммәтләрнең иллюзия булуын җиткерә.

Р. Аймәт, Р. Мөхәммәтшин шигырьләрендә шигъри кулланылышка кертелгән Дию мифологик образы да шундый ук вазифа башкара һәм дөнья сурәте артына яшеренгән субъектив эчтәлек татар халкының халәтяшәешен ачуга юнәлтелә. Р. Вәлиев, С. Әхмәтҗанов, Р. Мөхәммәтшин шигырьләрендә шушы максаттан йокы мотивы отышлы кулланыла. Әлеге мотивка бәйләп аларның «Яңа елның яңа таңы ата», «Давыл», «Йоклар әле бу ил чак кына...», «Әлли-бәллибәү» шигырьләрендә нәзари яктан интертекстуальлек алымы кулланылуы турында әйтә алабыз.

Аерым лирик үрнәкләрдә башка иҗади тәҗрибәләр дә күзгә ташлана. Мисал өчен, Л. Янсуарның «Югыйсә» шигырендә типик мозаик сурәтлелек урнаштырыла: тынлыкның түреннән

Иделне кубарып җил исә, Актырнак өрүе ишетелә, көтү куыла, шулар янәшәсендә ил сурәте калка, тузганак таҗларын, шашынган карларны күрәү турында сүз башлана. Әлеге фрагментар детальләр автор фикерен ачыклауга юнәлтелә: «*Үзгәреш көтәбез... кемнәндер! Офыкта бер күкрәү уяна! Ул.., бәлки, соңарган сөрәндер...*» [Янсуар, б. 96]. Бу юллар һәм бер карашка бер-берсенә бәйләнешсез сурәтләр милләтнең зурдан кубып, вак эшләр белән шөгыльләнүе, шулардан зур мәгънә эзләве, системалылык булмау турында сөйли. Милләт хәтере генә безне туры юлга ирештерә алачак! дип дәшә шагыйрә.

Гражданлык лирикасындагы лирик герой концепциясендә барган үзгәрешне дә билгеләп үтәргә кирәк. Иҗтимагый кануннарны аңларга-бәяләргә омтылучы гражданин лирик герой булып күзаллана. Әсәрләрдә ул 1960–1980 еллар татар поэзиясе традицияләрен дәвам итеп, тормыштагы хаксызлыкны күреп-аңлап та, турыдан-туры каршы чыгарга үзендә көч тапмаган, үз-үзе белән каршылыкта, эчке борчылу халәтендә яшәүче лирик герой булып формалаша.

Р. Аймәт «Тормыш поезды» шигырендә бу тип лирик геройны *чылбырланган вагоннарда барган зынҗырлы җаннар* [Аймәт, б. 76] сурәте аша чагылдыра. Р. Вәлиев, Р. Фәйзуллин, Р. Миңнуллин, Р. Низами, Р. Аймәт, И. Гыйләҗев, Г. Рәхим, Б. Ибраһимов шигырьләрендә дә шушы тип лирик герой алга чыга һәм шагыйрьләр тарафыннан чор кешесенең эчке халәте сурәтендә тәкъдим ителә. Р. Низами аның каршылыгын шигъри телдә болай бәяли: *Әй, син, диңгез, беләсеңме икән, / Аңлыйсыңмы икән, аппагым, – / Кош кадәрле нәни йөрәгемдә / Тугыз баллы дулкын ятканын*. Бүгенге шигъриятьтә мондый каршылык әдипләрнең җәмгыятьтәге вазгыятькә бәйле сызлануын җиткерүгә буйсындырыла. Р. Вәлиев, Р. Фәйзуллин, Р. Миңнуллин соңгы елда дөнья күргән шигырьләрендә лирик геройның үз-үзе белән каршылыкта яшәве эчке ирония алымы аша тирәнәйтелә.

Гражданлык лирикасына мөнәсәбәтле икенче төркем шигырьләрдә лирик герой хөр фикерле актив, вакыты белән гыйсьянчы булып мәйданга аваз сала, тормыш-яшәешкә, үзе яшәгән җәмгыятькә һәм анда барган үзгәрешләргә, милли проблемаларга үз бәясен, фикерен, мөнәсәбәтен ишеттерергә омтыла. «*Сөенмәсеннәр, таптадык, диеп, / Баш күтәрербез көлдән яралып!*» дип аваз салган гыйсьянчы герой, нигездә, Р. Зәйдулла, Н. Сафина иҗатларында алга чыга. Соңгы елларда символик, шартлы сурәтлелеккә борылган Р. Зәйдулланың шигырьләрендә кабат гыйсьянчы лирик герой традициясе яңартыла. Аның тышкы тирәлек белән каршылыкка керүе, «*Тартышып яшибез һаман да, / хак бар яшәргә безнең дә*!» – дип, күнегелгән тәртипләргә, сәясәткә, мәдәни хәл-халәткә каршы чыгуы белән дәлилләнә. Н. Сафинаның да лирик герое шул ук сыйфатларга ия, шагыйрәнең «*Карганмыйм*

да, тиргәнмим дә, оран салам, тыңлагыз» [Сафина, б. 157] дип кычкырган лирик героена усаллык та, барлык тәртипләрне җимерергә омтылу да хас. Шушы ук сыйфат Р. Мөхәммәтшинның «Бер генә», «Васыять», «Вакыт җәнаплары» кебек шигырьләрендә дә күзәтелә, алардагы һәр образ, деталь, өзек-өзек сурәтләр шигырь структурасында лирик геройның дөньяга ачу-үпкәсен, ләгънәтен ачуга, тәэсирлелекне көчәйтүгә буйсындырыла.

Икенче актив жанр – күңел лирикасы. Әлеге жанрда авыр кичерешләрдән юануны балачактан, авылда үткән яшьлек сукмакларыннан, мәхәббәттән, туган як җылысыннан эзләгән хисчән лирик герой беренче планга чыга һәм поэзиягә лирик-эмоциональ, вакыты белән сентименталь рух өсти. Бу жанрга мөнәсәбәтле шигъри әсәрләр, нигездә, мәхәббәт темасын үз итә яки туган як темасын алга куя. Бу юнәлештә Р. Гаташ, Р. Миңнуллин, Р. Вәлиев, Ф. Зыятдинов, Л. Лерон, Р. Сүлти, Р. Мөхәммәтшин шигырьләре уңышлы. Хатын-кыз шагыйрәләр иҗатында К. Булатова, Р. Рахман, А. Юнысова, Ш. Җиһангирова, Ф. Җамалетдинова, И. Иксанова, Э. Сафина, Э. Шәрифуллина, Л. Янсуар, Л. Гыйбадуллина, Г. Корбанова, Л. Вәлиева, Д. Нәгыймуллина әсәрләре җылы кабул ителә.

Мәхәббәт темасына язылган шигырьләрдән Р. Рахман шигырьләре уңышлы кабул ителә, шагыйрәнең матур гына поэтик табышлары бар. Мәсәлән, «Идел» журналында дөнья күргән «Иреннәрем сусылланып китәр, керфек очларына иелсәң» шигырьләр бәйләменә тупланган шигъри үрнәкләрдә шагыйрә гомер көзендә мәхәббәт кадере хакында сүз башлый, шушы юлда шыгыр-шыгыр килгән ак яфраклар өеме, гөл, җепшек кар кебек үзгә эчтәлектәге шартлыромантик образ-детальләргә мөрәҗәгать итә. Шушы ук сыйфат белән без Р. Зәйдулланың «Фәрештә», «Күрән» шигырьләрендә дә очрашабыз. Бу жанрда Гөлүсә Батталова шигырьләре дә матур тәэсир калдыра, аның шигырьләренә төзек композиция, бай романтик образлылык, камил аһәң, эчке яңгыраш хас.

Л. Гыйбадуллинаның «Бер карышка – бер җан, бер карышка – мөлдерәмә тулы мизгел бары» шигырьләр бәйләме турында да аерып әйтәсе килә. Әлеге башлам астына тупланган шигырьләргә кабатлау алымы хас, бер үк элементларны, образларны кабатлау яңа мәгънә киңлегенә алып чыга, иллюзияле сурәтлелек, эзлекле, төзек композициядән китү сыйфаты чагыла. Авторның шигъри теле образлы, ул үз геройларын яңа сыйфатлар белән баета, бер-берсенә тәңгәлләшмәгән образларны янәшә куеп, аларның мәгънәви чикләрен киңәйтә: «*Мин сине тапмаган дөньяда / Язларың, язларың сызлана... / Илереп җил елый, тәрәзгә / Тымызык көн нуры сылана... / Мин әзер, карадан киенеп, / Күз булып сурәткә төшәргә*» [Гыйбадуллина, б. 31].

Г. Мөхәммәтшинның «Авылыма мәдхия», «Туган як», «Юлчыга», Г. Рәхимнең «Бәрәңге кәлҗемәсе», Р. Газизовның «Көтә

гармун», Р. Бәшәрнең «Тургай» кебек шигырьләрендә, Ф. Тархакованың «Капка» циклында туган як, туган авыл, балачак, әти-әни сурәте тергезелә. Әлеге үрнәкләр XX гасырның икенче яртысы татар поэзиясендә үсеш алган салмак лирика агымының дәвамы кебек кабул ителә. Мондый шигырьләр, кагыйдә буларак, күп катламга ия түгел, аларда субъектив эчтәлек яшерелми, гади-гадәти поэтик сөйләм алга чыга. Шагыйрьләр асыл ышанычны, рухи кыйбланы туган ягында, авыл кешесенең яшәү рәвешендә таба, авыл мохитен, яшәешен югары күтәрә, шигырьдәге образлардан башлап, вак детальләргә кадәр шушы максатка буйсындырыла. Бу урында Ф. Тархакованың «Капка» [Тарханова, б. 96] әсәре турында аерып әйтәсе килә. Романтик образ-детальләргә таянып язылган әсәрдә әти-әни янәшәсендә үткән балачакның бәхетле көннәрен искә төшерү якты моң һәм сагыш уята. Капка образы әсәр структурасында, гади капка келәсе образыннан үстерелеп, күңел капкасы, хәтер капкасы, бәхет капкасы, әхлакый идеаллар дөньясына алып чыгучы капка мәгънәләренә күтәрелә.

1917 елда дөнья күргән фәлсәфи лирикага мөнәсәбәтле шигъри әсәрләр, нигездә, яшәеш кыйммәтләрен аңлау-анализлауга йөз тота, аларда фәлсәфи гомумиләштерүләр ясау омтылышы күренә. Мисал өчен, Р. Вәлиевнең «Һәйкәлләр», Ф. Сафинның «Мәңгелек бер көн», Р. Рахманиның «Куа заман», Ф. Җәмалетдинованың «Ком сәгате», Г. Бәйрәмованың «Нәрсә ул бәхет?» шигырьләре, Д. Нәгыймуллинаның «Уйлар», Рим Идиятуллинның «Хастаханәдә туган уйлар» шигырьләр циклы һ.б.ларда буыннар алмашы, кеше рухының бөеклеге, гомернең вакыт чикләрендә көчсезлеге хакындагы фәлсәфи фикерләр тәкъдим ителә.

Соңгы елларда фәлсәфи лирика үрнәгендәге дини мотивлар алга чыга башлады һәм алар дини текстларга стильләштереп иҗат ителә [Йосыпова, 2011, б. 56; Юсупова, 2015, с. 284]. Мисал өчен, И. Вәлиулланың «Ә беркөнне», «Өмет», «Тәкъвалык», И. Биектаулының «Бәйрәмнәр – олуг көннәр», Ф. Мөслимованың «Хәлифәбез юкса» кебек шигырьләрендә кеше гомере Аллаһ тарафыннан бирелгән бүләк итеп бәяләнә, язмышның алдан язылуы хакында сөйли, шуңа бәйле әт-тәүхид (бераллалык) идеяләре, ислам кануннарындагыча, язмышның Аллаһтан булуы мотивы алга чыга, замана чиренә әверелгән динсезлек-денсезлек өчен борчылу үзәккә куела. Ләкин бу юнәлештәге әсәрләрдә дидактик башлангычның, үгет-нәсыйхәтнең көчле булуын да билгеләп үтмичә мөмкин түгел, охшаш калыпка нигезләнгән образлылык өстенлек итә, фикерләр фәлсәфи югарылыкка күтәрелеп җитә алмый.

Татар поэзиясендә, 90 нчы еллардан соң Р. Гаташ үстергән традицияләрне дәвам итеп, көнчыгыш шигъри текстларына охшатып стильләштерү, трансформацияләү яки шәркый жанрларны тергезү дәвам итә.

Шуларның берсе – дүртьюллык – робагый жанры. Ул Фәнәвис Дәүләтбаев иҗатында урын ала. Аның робагыйлары төзелеше белән көнчыгыш әдәби традицияләренә нигезләнә: *Бу дөньяның агы, карасы бар, / Безгә монда гыйбрәт аласылар, / Намус-кыйбласыннан тайпылмаган, / Кеше булып җирдә каласы бар* [Дәүләтбаев, б. 145]. Авторның һәр робагыенда, шәркый традицияләргә хас булганча, әхлакый мәсьәләләр үзәккә куела; иҗтимагый-социаль кануннар да фәлсәфи-этик яссылыкта хуплана яки кире кагыла, рухи, әхлакый яңарышка өндәү мотивы көчле яңгыраш ала.

М. Мирза иҗатында, «Адәм баласы» шигырьләр циклының дәвамы булып, бишьюллык жанр формасы кабат мәйданга чыга. Көнчыгыш шигъриятендә киң кулланылган, милли шигърияттә «Туфан строфасы» буларак калыплашкан һәм лирик геройкичерешен, автор фикерен, текстларның яңгырашын, көен, хисси тәэсирен җиткерүгә йөз тоткан бишьюллыкны М. Мирза бөтенләй үзгә форма итеп төзүгә ирешә. Мәкаль-әйтемнәрне куллану, шигырь юлларын хикмәтле сүз әйтү традициясендәгечә төзергә омтылу, үзенә генә хас бик нечкә ирониягә, төртмәле кинаягә мөрәҗәгать итү – барысы да аның үзгәлеген, оригинальлеген тәэмин итә: *Комнан аркан ишеп, / Чүл корабын тарткан, / Адәм баласының / Табигать бер ишен / Хыялый яраткан* [Мирза, б. 41]. Алар, шәркый бишьюллыкларны стильләштерүдән бигрәк, татар шигърияте өчен үзгә жанр формасы буларак кабул ителә. Бу – аның матур табышы буларак бәяләнүгә лаек.

Татар шигърияте гаять авыр шигъри формалардан саналган сонет жанрында да каләмен сынап карый. Әлфия Ситдыйкованың «Вакыт – җитез болан» бәйләме форма ягыннан классик калыпта иҗат ителгән: ул 15 сонетны берләштерә, төзелеше, рифмалашу үзенчәлеге ягыннан да сонет жанры таләпләренә туры китереп эшләнгән (һәр сонет 4 строфалы, беренче икесендә тезмәләр саны – 4, соңгы икесендә – 3) [Ситдыйкова, б. 149]. Сонет романтик стильдә: лирик герой мәхәббәтне илаһилаштыра, әсәр тукымасы лирик герой халәтенә аваздаш табигать сурәтләре белән баетыла.

Флера Тарханованың «Халкым минем» триптихы да татар поэзиясенең жанр чикләрен киңәйтә. Триптих уртак идея, фикер тирәсенә берләшкән өч шигырьне туплаган жанр формасы буларак билгеле. Флера Тархнованың әсәре дә «Рух вә иман», «Моң», «Тел» кебек өч бүлеккә бүленә [Тарханова, б. 28–30]. Әмма бу бүленешнең эчке логикасы субъектив катламда ачыла һәм әлеге өч төшенчә милләт сагында торучы, татарны татар итүче төп сыйфатлар буларак кабул ителә.

2017 елда поэма жанрының сан һәм сыйфат ягыннан күтәрелеш кичерүе күзәтелә. Шулар арасыннан Р. Миңнуллинның «Сөю», Ф. Гыйләҗевның «Иске Казан – Кирмән нигезе», Р. Вәлиеваның «Яралы

язмыш» поэмалары татар поэзиясендә XX йөз башыннан формалашкан, Ф. Кәрим, С. Хәким һ.б. тарафыннан үстерелә килгән традицион стильне дәвам итеп мәйданга чыга. Лирик герой хикәяләүче, хис-кичерешне җиткерүче функциясен ала, теге яки бу тормыш вакыйгасының, мәхәббәт хисләренең сәбәбенә әверелә.

Р. Харисның «Яза башла!» трактат-поэмасы исә фәлсәфи эчтәлек белән өртелә, шагыйрь, шигырь, язу гыйбарәләре әсәрнең буеннан-буена уйнатыла, шулар аша шигырь намус, әхлак, иман, рухи ныклык, халкыңны ярату кебек иң югары идеаллар хакында булырга, шуларга хезмәт итәргә тиеш, дигән фәлсәфи фикер җиткерелә.

Р. Харисның «Уба» поэмасы структур яктан төрле катламнарның синтезын тәшкил итә. Әдәби, имтимагый-сәяси, фәлсәфи катламнар әдәби текстның үз эчендәге башка текстлар белән ассоциациясе аша – интертекстуальлек ярдәмендә кушыла. Шагыйрь әсәр тукымасына Сталин турындагы җыр текстларын, сәяси лозунг дәрәҗәсендә кулланылган гыйбарәләрне урнаштыра, лирик геройның эчке каршылыгы, мифны җимерү алымнарыннан файдалана [Харис, б. 3–9]. Шуңа бәйле төстә Уба образы да катлаулы символик бөтенлек статусын ала: ул аерым кеше тормышындагы убалардан башлап, ил, тарих чоңгыллары, хәтер төпкелләре, шомлы фаҗигаләр тирәнлеге булып кабул ителә.

Соңгы елдагы шигъриятне күзәтеп чыкканнан соң, баллада жанрының «торгынлык» кичерүе күзгә ташлана. Дөрес, А. Хәлимнең «Казан утлары» журналында «Амур дулкыннары» дигән балладасы басылып чыкты. Әмма шагыйрь үзе куйган жанр формасы белән килешеп булмый, нәзари яктан ул гражданлык лирикасы таләпләренә җавап бирә. Әсәр кысаларында балладага хас романтик, символик-аллегорик яссылыкта геройларның кискен каршылыгына корылган сюжет, үткен каршылык, гипербола алымы күзәтелми.

Йомгаклап әйткәндә, 2017 елда дөнья күргән шигъри әсәрләр хәзерге шигърияттә гражданлык лирикасының алгы сафка чыгуын, шагыйрьләрнең иҗат принципларын, сәяси һәм милли кыйммәтләрне яңадан тагын бер кат күздән кичерүне дәлилли. Бүгенге татар поэзиясе шагыйрьләрнең милли нигезләргә йөз тотуы, элгәреге башлангычларны дәвам итүе, үстерүе, камилләштерүе, баетуы хакында сөйли. Нәкъ шушы сыйфатлар шигъриятнең гасырлардан гасырларга күчә килгән шигъри көченең сакланып калуын тәэмин итә. Традицион образларны яңа мәгънә калыплары белән баету, XX йөз башы татар поэзиясендә кулланылган, әмма соңгы чорда даими кулланылыштан читтәрәк калган алымнарны, образларны яңартып җибәрү, яңа формалар эзләнү һәрчак көнүзәк мәсьәлә булып санала.

Әдәбият

Аймәт Р. Һәрбер мизгеле изге // Казан утлары. 2017. № 12. Б. 76–79.

Вәлиев Р. Яңа елның яңа таңы ата... // Казан утлары. 2017. № 1. Б. 3.

Гыйбадуллина Л. Бер карышка – бер җан, бер карышка – мөлдерәмә тулы бер мизгел // Идел. 2017. № 11. Б. 30–31.

Дәүләтбаев Ф. Сагындырганы – яшьлек еллары // Казан утлары. 2017. № 11. Б. 143–146.

Загидуллина Д.Ф. Татарская поэзия рубежа XX–XXI веков (1986–2015 гг.): эстетические ориентиры и художественные поиски. Казань: Изд-во Академии наук РТ, 2017. 268 с.

Йосыпова Н.М. XX гасыр татар шигъриятендә символлар. Казан: Казан ун-ты нәшр., 2011. 120 б.

Лерон Л. Мин туялмам җырлап үз халкымны, мин туялмам җырлап Тукайны // Идел. 2017. № 4. Б. 34–36.

Мирза М. Сабырлык сорыйм ялварып... // Казан утлары. 2017. № 12. Б. 38–41.

Сафина Н. Кыч-кы-ра-а-а-ам! // Казан утлары. 2017. № 7. Б. 157.

Ситдыйкова Ә. Вакыт – җитез болан // Казан утлары. 2017. № 9. Б. 149–152.

Тарханова Ф. Моң таралды ачык тәрәзәдән // Казан утлары. 2017. № 5. Б. 96–99.

Тарханова Ф. Халкым минем // Идел. 2017. № 5. Б. 28–30.

Харис Р. Уба // Казан утлары. 2017. № 12. Б. 3–9.

Шәех Л. Инглиз дәфтәреннән // Идел. 2017. № 1. Б. 54–55.

Юсупова Н.М. Татар шигъриятенең үсеш-үзгәреш юллары // Казан утлары. 2014. № 3. Б. 127–134.

Юсупова Н.М. Возрождение религиозно-суфийской символики в татарской поэзии рубежа XX–XXI веков (на материале поэтических произведений Г. Салима) // Филология и культура. Philology and culture. 2015. №3(41). С. 284–287.

Янсуар Л. Тузганак таҗларын күрибез // Казан утлары. 2017. № 12. Б. 94–97.

Юсупова Нурфия Марс кызы,
филология фәннәре кандидаты, Казан федераль университеты Л. Толстой исемендәге Филология һәм мәдәниятара багланышлар институтының Г. Тукай исемендәге Татаристика һәм тюркология югары мәктәбенең татар әдәбияты кафедрасы доценты